

S:t Ragnhilds Gille

i

Söderköping

ÅRSBOK 1955

REDAKTIONSKOMMITTÉ

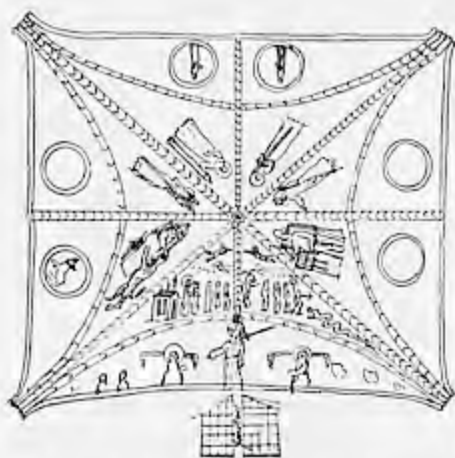
Trued Norell, Åke Liljedahl och Enoch Kihlström

För artiklarna i denna årsbok svarar
författarna själva

De medeltida kalkmålningarna i Mogata gamla kyrka

När Mogata gamla kyrka — så när som på tornet — revs år 1843 för att lämna plats för den nuvarande kyrkan försvann icke bara en traditionsrik medeltidskyrka, utan också en svit sengotiska kalkmålningar, som, att döma av de beskrifningar av dem som finns, hört till de märkligare i Östergötland. Första gången målningarna nämns är i Johan Hadorphs rescanteckningar från 1600-talets senare hälft, nu förvarade i Uppsala universitetsbibliotek, där kyrkan och målningarna beskrivs sålunda:

"Mogata ähr en lång stenkyrkia medh torn och träresning på, uäl bygd medh gam(m)al målning uthi år hualfd och målat åhr 1493 som denna Skrift förmåler. Anno d(omi)ni med x i iiii testudinata est praesens ecclesia et depicta in honorem dedicata Sancti Olavi sub curato D(omi)ni Beronis Benedicti, orate (pro eo)". (Herrens år 1443 välvdes och målades denna kyrka och invigdes åt den helige Olov då herr Björn Bengtsson var kyrkoherde. Bed för honom.) Det är egendomligt att Hadorph först säger att kyrkan målades år 1493, medan årtalet i den av honom återgivna inskriften är 1443. Det först nämnda årtalet återfinnes också i C. Fr. Broocmans "Beskrifning öfwer . . . Öster Götland", tryckt år 1760, och är med ganska stor sannolikhet det riktiga. Härför talar bl. a. den omständigheten, att "Biblia pauperum" använts som förlaga, och att enllgt herdaminnet en kyrkoherde med namnet Björn (som är ett mindre vanligt namn) funnits i socknen vid 1400-talets slut (han omtalas som död år 1513). Om målningarnas beroende av Biblia pauperum, se vidare i

Korvalvets målningar enl. Wiede

honorem Dei et S. Olavi sub Curato D(omi)n(i) Berone Benedicti Orate pro eo". (Herrens år 1493 välydes och målades denna kyrka och invigdes till Guds och S. Olovs ära, då herr Björn Bengtsson var kyrkoherde. Bed för honom.) Även vissa andra smärre avvikelser förefinns således mellan Hadorphs och Eroocmans läsningar av inskriften.

I Widegrens "Försök till ny beskrifning öfver Östergötland" finns målningarna däremot icke nämnda. De beskrifningar som gör det möjligt för oss att bilda oss en uppfattning om målningarna och då främst deras innehåll är dock icke de nu citerade, utan dels en beskrifning av prosten i Ringarum P. A. Stenkula, dels en av L. Chr. Wiede, död som kyrkoherde och prost i Ekebyborna. Stenkulas beskrifning ingår i det under hans överinseende upprättade protokollet från en visitation i Mogata den 29/9 1829. Det exemplar av detta visitationsprotokoll, som nu förvaras i Antikvariskt-topografiska arkivet i Stockholm, har utnyttjats av förf. för den följande beskrifningen av målningarna. I förkortat skick trycktes prosten Stenkulas beskrifning i det tillägg till Widegrens beskrifning som utkom i Linköping År 1830.

L. Chr. Wiedes beskrifning föreligger, såvitt förf. har sig

det följande. Den del av Eroocmans beskrifning av kyrkan, som i detta sammanhang är av intresse, lyder sålunda:

"Kyrkan har varit helgad S:t Olof, hvilket slutas av följande ord, som läsas på en gammal bjelke under Orgelläckaren, så lydande: An(no) D(omi)ni M, CD, XCIII testudinata est praesens Ecclesia et depicata in

bekant, endast i ett exemplar, också detta i Antikvariskt-topografiska arkivet, där den finns inbunden i fornforskaren och konstnären Nils Månsson Mandelgrens reseberättelse för åren 1846—1847. I inledningen till beskrivningen anger Wiede att han inspirerats till att författa beskrivningen av lektorn och kyrkoherden J. H. Wallman, en av landskapets mest nitiska fornvänner. Wiede omtalar också sin beskrivning i ett brev till riksantikvarien B. E. Hildebrand den 30/10 1844 (i Antikvariskt-topografiska arkivet). Några avbildningar av målningarna finns dock icke, fränsett de synnerligen enkla och amatörmässigt gjorda teckningar som ingår i Wiedes beskrivning, och som knappast duger till annat än att visa ungefär hur målningarna var fördelade i de olika valven.

Wiedes besök i Mogata ägde rum den 27 april år 1843, då kyrkans rasering redan påbörjats "i så måtto att yttre taket var avlyftadt och endast 2ne röstn kvarstående, äfven voro väggarna här och der sprängde". Han kunde till en början konstatera, att kyrkans "urgamla byggnadssätt visade sig nu hafva så tillgått, att stora, släta, tunna å kant ställda granithällar bildade murarnas yttre och inre ytor i hvilkas mellanrum så runda klapperstenar blifvit ymnigt ifyllda; altsammans hopbundet af stenhårdnat kalkbrukscement", d. v. s i medeltidens sedvanliga murningsteknik. Sakristian var redan bortröjd, och kyrkans totala rasering sades skola ske den 8 maj. Enligt brevet till Hildebrand ägde den dock rum redan den 1 maj. Wiedes funderingar om kyrkans byggnadshistoria skall här icke refereras, utan vi övergår direkt till målningarna.

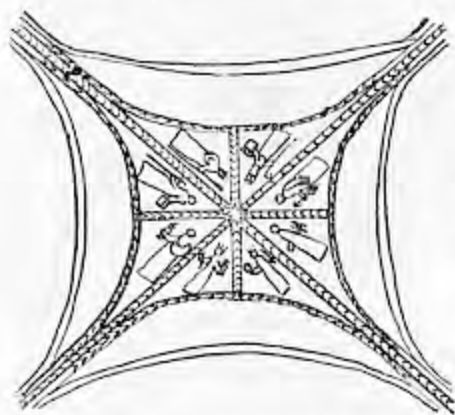
Samtliga kyrkans valv, ett i korot och tre i långhuset, var dekorerade, liksom så bägen mellan långhus och kor, den s. k. triumfbägen. Även välgar-

Långhusets östvalv enl. Wiede

na hade haft målningar, men dessa var antingen förstörda eller överkalkade. Liksom Wiede kan vi lämpligen börja beskrivningen av målningarna med att citera Stenkulas inledning, f. ö. synnerligen tidstypisk i sin uppfattning av medeltidens konst:

”Forntida Minnesmärken. I Kyrkan. Hit må med skäl räknas de i kyrkans fyra hvalf och på dess hvalfbågar befintliga affresco målningar; alla med bjärta färgor, som, med få undantag, trotsat tiden och stå där lika friska. Figurerna, hvilkas mellanrum äro upptagna af hvarjehanda betydelselösa zirater, äro visserligen plumpa, oformliga och bizarra; men så motbjudande de än äro för nutidens kontssinne, äga de dock för det historiska sinnet ett värde, såsom talande fragmenter ur en obscur och förvirrad tid; och man läser i dem ej mindre den tidens Religionskröuika, än papismens outröttlighet för sitt ändamål, att genom en exalterad inbillningskraft och en passionerad yttre åskådning ärsätta bristen på en, om möjligt vore, förnekad inre, och genom den försinnligade Legendan bereda effect. Det vore, enligt min öfvertygelse, stor skada, i händelse kyrkan antingen af olyckor skulle ödeläggas, eller vid framtida byggnad rifvas, om detta, i hänseende till förutsatta mödor, Herculiska medeltidsminne skulle gå förloradt. Jag har därför gjort Pastors ämbetet upmärksamt på intereset för forntidsvännen, att dessa målningar, om kost-

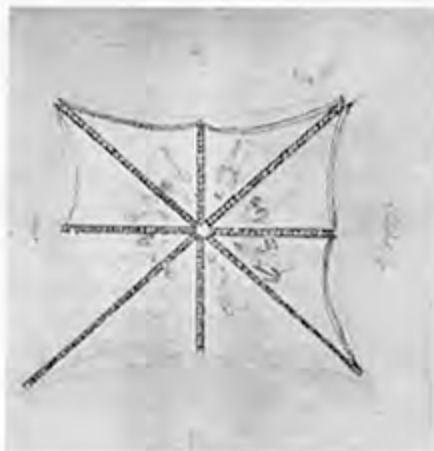

Långhüssets mittvalv enl. Wiede

naden blefve dräglig, i mindre Scala, af skicklig hand copierades, och vägar äfven därvid fästa Kongl. witterhets Historie- och Antiquitets Academiens dyrbara och ledande upmärksamhet...”. Vi måste djupt beklaga, att prostens önskemål om en kopiering av mål-

ningarna före kyrkans rivning icke uppfylldes.

I korvalvet fanns följandemålningar. Rakt över altaret på den plats som var bäst synlig över hela kyrkan tronade Kristus som domaren på den yttersta dagen, flankerad av två personer med glorior, sannolikt Maria och Johannes, som brukligt är i medeltida konst. Dessutom skymtade

Långhusets våstvalv enl. Wiede

Wiede ytterligare några små figurer bakom Maria och Johannes, sannolikt de döda som står upp till domen, också de nästan undantagslöst återkommande i medeltida framställningar av denna scen. Maria och Johannes beledsagades av var sitt språkband med en latinsk inskrift, endast delvis lista av Wiede. Båda inskrifterna kan dock utan svårighet rekonstrueras och förekommer båda i den medeltida bilderbibel eller egentligen bibelkonkordans, som vanligtvis går under namnet "Biblia pauperum", de fattigas bibel, där de står att läsa på språkbanden till två av de profetfigurer, som höra till framställningen av yttersta domen. Båda är citat ur Gamla Testamentet och är hämtade det ena ur Predikaren kap. 3 v. 17 och lyder på latin: "Justum et impium judicabit Dominus" (Både den rättfärdige och den orättfärdige skall Gud döma), det andra ur 1 Samuelsboken kap. 2 v. 10 och lyder: "Dominus judicabit fines terrae" (Herren dömer jordens ändar). Som vi skall finna i det följande är det icke enda gången som målaren tagit Biblia pauperum till hjälp och förlaga. I omedelbar anslutning till scenen med Kristus som domare fanns i norr en framställning av paradiset. Man såg en basunblåsande ängel — en av de änglar som kalla till doms — utanför en kyrka, vid vars dörr en hop människor var för-

samlade, bl. a. en påve och en konung. Kyrkan hade två torn, två fönster på långsidan och en dörr på gaveln. På ett språkband lästes Kristi ord till de utvalda "Venite benedicti patris mei" (Kommen I min Faders välsignade). Påven var S. Petrus, som ju enligt legenden är paradisetts dörrväktare. Motsvarande scen i söder föreställde helvetet i form av en stor drake med lång stjärt, som slutade i valvsvickeln. Framför drakens gap stod två djävlar, varav en enl. Stenkula var "utstyrd med horn, svans och tufffötter" och motade ned de fördömda i helvetet. Även här fanns en basunbläsande ängel samt ett språkband med inskriften "Ite maledicti in ignem aeternum", d. v. s. Domarens ord till de fördömda "Gån bort från mig I förbannade till den eviga elden".

I korvalvet fanns f. ö. framställningar av de fyra stora kyrkofäderna Hieronymus, Ambrosius, Augustinus och Gregorius, de fyra evangelisternas symboler samt ytterligare några figurer. Gregorius och Augustinus var framställda stående, medan Hieronymus och Ambrosius framställdes som sittande vid var sin skrivpulp. Hieronymus hade vid sin sida ett lejon, hans mest vanliga attribut. Vid varje kyrkofader stod också hans namn målat. De fyra evangelistsymbolerna var placerade i var sin medaljong, även de försedda med namn. I två medaljonger i valvets västra del avbildades två nakna figurer, en man och en kvinna, av Wiede sannolikt med all rätt tolkade som Adam och Eva. I denna del av valvet fanns också två kvinnliga helgon, det ena med ett svärd som attribut, det andra med en pelare med ett trekantigt krön, d. v. s. sannolikt ett torn. Helgonet med svärdet borde vara S. Katarina av Alexandria, helgonet med tornet S. Barbara. Egendomligt nog synes dock enligt såväl Wiede som Stenkula de beledsagande inskrifterna ha betecknat kvinnan med svärdet som S. Barbara och kvinnan med tornet som S. Katarina. Tydligt hade målaren kastat om inskrifterna, något som är ganska förklarligt, då de medeltida målarna ofta icke var läskunniga och således icke hade en aning om innebörden i de inskrifter de målade (1).

Triumfbågens målningar var fördelade på sex fält, varav de två närmast bågens hjässa upptogs endast av cirkelornament. I norr doldes dessutom ett av fälten av de två oljemålningar, föreställande Maria med barnet samt profeten Jesaja, som överfördes till den nuvarande kyrkan. Det återstående

fältet i norr visade enligt Stenkula "en Bild med gloria, knäböjande, tillbedjande med högda händer och i luften Frälsaren bevingad på ett kors. Blodstrålar forssa från Frälsarens sida och fötter, ned på den tillbedjandes kropp. Nedom sitter en gammal man, seende nedåt, och lutande sitt hufvud mot ena handen. Denna figur saknar ej ett talande uttryck af djupt begrundande...". Vad som här framställdes var S. Franciscus stigmatisering. Wiede ironiserar så smått över Stenkulas beskrivning, som han tydligen fann överdriven och alltför romantisk. I söder framställdes i det övre fältet två helgon, det ena med ett svärd genom huvudet, det andra med en sol, i vilken stod skrivet IHS, i ena handen. Det förra har med säkerhet varit dominikanerhelgonet S. Petrus martyr, det senare franciscanerhelgonet S. Bernhardinus av Siena. Solea med IHS (d. v. s. Kristi monogram) har av Wiede tolkats som en gloria, och helgonet ansåg han vara en kvinna. Det synes dock icke finnas några skäl att i detta fall betvivla Stenkulas beskrivning. Längst ned i söder i triumfbågen avbildas S. Agatas martyrium, en scen som Stenkula icke har konnat tolka.

I det östligaste långhusvalvet fanns det fyra helgon, dels fyra gammaltestamentliga scener. De fyra helgonen var S. Margareta (krönt, med ett kors i ena handen och en drake vid sin sida), S. Laurentius (med bok och halster), S. Dorotea (med en blomsterkorg enl. Stenkula, med en blomsterstängel enl. Wiede), samt slutligen ett helgon (kvinnligt enl. såväl Stenkula som

S. Franciscus' stigmatisering. Träsnitt ur Jacobus de Voragine's "Legende aurea", tryckt i Lübeck år 1492 av Stefan Arndes

Wiede) med vänster hand nedsträckt och med höger hand med tre kulor tryckt mot hjärtat. Något kvinnligt helgon med tre kulor (eller stenar) som attribut, som kan tänkas ha varit känt i Sverige finns icke (2). Möjligen kan de två beskrivarna ha missuppfattat attributet, sannolikare är dock att de tagit fel på kön. Om helgonet i stället varit en man, skulle man kunna förmoda att det var det vid sidan av S. Laurentius populäraste diakonhelgonet S. Stefanus som avbildats (den sistnämnde återfanns ju för övrigt också i samma valv).

De fyra gammaltestamentliga scenerna (alla inskrivna i rundlar) var: Gud förmanar Kain efter brodermordet, Isak och Abraham på väg till offret, Abrahams offer samt den druckne Noa. De tre sistnämnda förekommer alla i Biblia pauperum, och två av dem åtföljdes också av inskrifter hämtade ur denna bok. Inskrifternas lydelse går helt att rekonstruera, fastän de endast delvis lästs av Stenkula och Wiede. Vid framställningen av Isak och Abraham på väg till offret stod sålunda "Ligna ferens criste, te presignat puer iste" (Denne pilt förebådar dig, O Kristus, bärande korset [eg. träet]), medan framställningen av den druckne Noa beledsagades av följande leoniska hexameter "Nuda verenda videt, patris dum cham male ridet" (Då Ham ser sin faders skamliga nakenhet skrattar han illa) (3). Inskriften vid scenen med Gud och Kain var en parafras på texten i 1 Mosebok kap. 4, v. 9: "Chain ubi est frater tuus nego d(omi)nē custos sum ego" (Kain, var är din broder? Herre, icke behöver jag taga hand om honom). Vid scenen med Abrahams offer stod enligt Wiede "Noli Abraham puerum imolare" (Abraham, offra icke piltten), en inskrift som, därest den har lästs rätt, icke motsvarar Biblia pauperums.

Av Wiedes beskrivningar att döma synes det f. ö. icke osannolikt, att målaren hämtat icke bara inskrifter utan också idéer till vissa sceners komposition ur Biblia pauperum. Wiedes beskrivning "Abraham med turban eller hög mössa på huvudet samt staf i venster och bloss i högra handen vänd åt höger och bakom honom piltten Isak med vedbördan på ryggen" skulle lika gärna kunna gälla motsvarande scen i Biblia pauperum (4). Se bilden på sid. 13.

I långhusets mittvalv fanns åtta helgonfigurer, av vilka sju med säkerhet kan identifieras, nämligen S. Olov (med krona,

yxan och monstrans eller en korskrönt glob), S. Erik (med krona, glob och svärd), S. Apollonia (med tång), S. Ursula (med bok och pill), S. Sigfrid (i biskopsskrud och med ett ämbar med tre huvuden), S. Knut (med krona och spjut) samt S. Klara (med monstrans). Det åttonde helgonet, enligt Wiede eventuellt en kvinna med ett kors i höger och en bok i vänster hand, enligt Stenkula med en krycka, går dock ej att med säkerhet identifiera. Under förutsättning att Wiede även här har misstagit sig på könet, skulle det möjligen ha

Abraham och Isak på väg till offret.
Ur den 40-bladiga upplagan av
"Biblia pauperum"

kunnat vara S. Antonius, vars attribut bl. a. var bok och kors (vanligast ett T-kors, vilket av Stenkula mycket väl kan ha tolkats som en krycka).

I det västligaste valvet fanns också åtta helgonfigurer, som alla med ganska stor visshet kan identifieras, nämligen S. Kristina (med en skrapa), S. Halvard (i borgerlig dräkt och med en kvarnsten vid sidan), S. Clemens (i påveskrud och med ett ankare), S. Agnes (med ett lamm), S. Helena (med krona och kors), S. Nikolaus eller S. Eskil (i biskopsskrud och med tre kulor), S. Henrik (i biskopsskrud och med "en karl un-

der fötterna, hållande en yxa i ena handen, och vidrörande en Casque på sitt hufvud med den andra" enligt Stenkula, med ett troll under fötterna enligt Wiede) samt S. Elisabeth (med kannan och tallrik). Inskrifter saknades i såväl detta som i det föregående valvet.

Sammanfattningsvis kan om målningarnas ikonografi och konsthistoriska ställning följande sägas:

I motsats till de flesta östgötska medeltidsmålningar synes antalet framställningar av enstaka helgon ha varit anmärkningsvärt stort och i det närmaste helt dominerat målningarna. En annan ovanlighet för östgötskt, ja för götaländskt måleri över huvud taget, är också att Biblia pauperum använts som förlaga. Figurer eller scener inskrivna i rundlar förekom i mindre utsträckning än fristående figurer, även detta i motsats till vad som är vanligt i landskapets måleri från sengotisk tid. Någon klar uppfattning om målningarnas ornamentik får vi tyvärr varken av beskrivningar eller bilder, och därigenom försvåras ytterligare våra möjligheter att ge målningarna deras rätta konsthistoriska placering.

Urvalet helgon är ganska ovanligt. Förutom de allra populäraste och oftast avbildade helgonen, såsom t. ex. de fyra huvudjungfrurna S. Barbara, S. Margareta, S. Katarina och S. Dorothea, diakonhelgonen S. Laurentius och S. Stefanus (?), S. Ursula, S. Helena, S. Elisabeth m. fl., fanns också relativt ovanliga och sällan avbildade helgon som S. Kristina, S. Agata och S. Agnes. Skaran av nordiska helgon var ovanligt rik och uppvisade åtminstone ett par sällan avbildade. Samtliga tre helgonkonungar var representerade, icke endast Norges S. Olof och Sveriges S. Erik utan också Danmarks S. Knut, den senare ytterst sällan förekommande i svensk medeltidskonst. S. Henrik, Finlands apostel och S. Halvard, Oslos skyddspatron, är också förhållandevis ovanliga, särskilt S. Halvard, medan S. Sigfrid och S. Eskil hör till de populära. Märkligast var dock framställningarna av tiggarmunkshelgonen S. Franciscus, S. Petrus martyr, S. Bernhardinus av Siena och S. Klara. De hör alla till de populära medeltidshelgonen, men deras bilder återfinns förhållandevis sällan i svensk konst. Det anmärkningsvärda med dem i detta sammanhang är icke minst deras påfallande förnämliga placering — alla utom S. Klara befann sig i triumfbågen — ett förhållande som eventuellt kan tolkas så, att antingen målaren eller hans uppdragsgivare,

kyrkoherden Björn Bengtsson, haft förbindelser med tiggarmunkarna och i sådant fall väl närmast med fransiscanerna i Söderköping. Det bör i detta sammanhang påpekas, att varken S. Birgitta eller hennes dotter S. Katarina fanns avbildade i de partier av målningarna som beskrivits av Wiede och Stenkula.

Av målningarnas ikonografi och komposition kan vi således draga den slutsatsen, att de tydligen icke hört till den numerrätt mest betydande gruppen av östgötska målningar från senmedeltiden, den grupp som vanligen sammanfattas under

S. Bernhardinus av Siena. Träsnitt ur Stefan Arndes upplaga av "Legenda aurea" från år 1492

målaren Amunds namn. Att placera in dem i något annat bestämt konst-historiskt sammanhang går dock tyvärr icke, ej minst därför att det jämförelsematerial, som i detta sammanhang sannolikt varit av det största värdet, nämligen Vikbolandskyrkornas målningar, till allra största delen fått dela Mogatamålningarnas öde. Tydligen har nästan samtliga av Vikbolandets me-

deltidskyrkor försetts med kalkmålningar under 1400-talet. Endast om Å gamla kyrka kan vi med tämligen stor vissnhet säga att den saknar sådana. De enda målningar av betydelse som är synliga finns i Furingstads kyrkas korvalv och torde ha tillkommit under 1400-talets andra fjärdedel eller mitt. Kyrkan har sannolikt i sin helhet varit målrad redan under medeltiden. De målningar som nu finns i kyrkans övriga valv har dock tillkommit först i början av 1600-talet. I Tingstads kyrkas korvalv finns en inskrift

(delvis förvanskad efter upprepade påmålningar), av vilken man kan sluta sig till att valvet tillkommit (och sannolikt även dekorerats) år 1463. Vi får hoppas att målningarna är såpass bevarade, att det är möjligt att frilägga dem. Av W. A. Wennerdahls avhandling (ventilerad under professor Mattias Asps presidium) "De Vikia Ostrogothica", tryckt i Uppsala år 1733, framgår, att Styrestads gamla kyrka hade målningar daterade år 1730. Ö. Stenby hade enligt samma källa målats år 1441, Ö. Husby år 1450 och Konungsund år 1485. Av den sistnämnda kyrkans målningar har bevarats några fragment på putsstycken, som i samband med den detta år påbörjade restaureringen påträffats under den nuvarande kyrkans golv. Möjligen kan också åtminstone några partier av Ö. Stenbys målningar finnas bevarade under putsen. I stort sett samma uppgifter som hos Wennerdahl återkommer för övrigt också i Broocmans östgötabeskrivning. Av andra källor vet vi att också Kuddby gamla kyrka haft målningar. Dessa kopierades t. o. m. innan kyrkan revs, men kopiorna har av allt att döma förkommit. Fragment av målningar påträffades även i Häradshammars kyrka i samband med den senaste restaureringen. Endast beträffande Dagsberg och Täby saknar vi således säkra uppgifter om målningar. Av övriga kyrkor i grannskapet till Mogata har Skönberga, förutom de ovan valven i långhuset bevarade 1200-talsmålningarna, haft sengotiska målningar, som möjligen delvis kunna friläggas vid en framtida restaurering. I V. Husby gamla kyrka var valven med sina målningar, som dock möjligen endast var rent ornamentala, daterade år 1485.

Det enda fragment av kalkmålningar, som i Söderköpings S. Lars bevarats synligt till våra dagar, befinner sig ovanför långhusets nordportal (numera igensatt) och föreställer Kristus som domaren, d. v. s. samma motiv som i Mogata gamla kyrkas korvalv. Att med utgångspunkt från det lilla som är bevarat bilda sig en bestämd uppfattning om målningens konsthistoriska ställning är vanskligt. Så mycket kan dock sägas, att den knappast kan ha tillkommit förrän ett stycke in på 1500-talet. Vi vet emellertid med bestämdhet att målningar funnits även inne i själva kyrkan, och kanske blir det också här möjligt att vid en framtida restaurering frampreparera åtminstone några relativt oskadade partier. Det förefaller således lyckligtvis icke helt uteslutet, att vi i framtiden

kan få ett rikhaltigare material till vårt förfogande, ett material som kanske gör det möjligt för oss att bilda oss en klarare uppfattning om det sengotiska monumentalmåleriets karaktär i denna del av Östergötland än vad som nu är möjligt.

- (1) Av utrymmesskäl är det icke möjligt att här återberätta varje helgons legend och förklara dess attribut. Närmare upplysningar om attributen och deras betydelse kan hämtas ur t. ex. J. Brauns "Tracht und Attribute der heiligen in der deutschen Kunst", Stuttgart 1941—1943, och i S. Piras "Om helgonkulten i Linköpings stift", Lund 1952. Ett urval helgonlegender på nutida svenska återfinns i t. ex. "Legender från Sveriges medeltid", utgivna av E. Fogelklo, A. Lindblom och E. Wessén och tryckt i Stockholm 1917.
- (2) Braun a. a. upptar icke något kvinnligt helgon med tre kulor eller stenar som attribut. Enligt F. von Doyé "Heilige und Selige", Leipzig 1929, skulle dock det allt annat än vanliga augustinerhelgonet S. Klara av Korset, abbedissa i Montefalco, bl. a. ha tre stenar (gallstenar!) som attribut. Att detta helgon skulle ha avbildats i Mogata är ytterst osannolikt.
- (3) Om detta motiv se vidare A. Lindblom "Den apokryfa Noah-sagan i medeltidens konst och litteratur", Nordisk Tidskrift 1917.
- (4) För närmare kännedom om Biblia pauperum om med denna förknippade problem hänvisas till H. Cornells i Biblia pauperum", Sthlm 1925.

Några kulturhistoriska undersökningar i Söderköping under de senare åren

De följande raderna utgöra en kortfattad översikt över några grävningar och undersökningar som Östergötlands Museum utfört i samband med byggnads- och gatuarbeten i Söderköping under de senaste åren. Det ligger i sakens natur att dessa undersökningar bliva sporadiska och mycket osammanhängande. Ofta blir det endast en liten del av en byggnadslämning e. d., den del som beröres av det aktuella grävningsarbetet, som man får tillfälle att närmare studera. Den moderna tidens grävningmaskiner äro heller inte just lägnade att underlätta noggrannare forskning. Därför blir många besiktningar av gjorda fynd enbart en registrering av en detalj, som icke kan ge anledning till alltför vittgående slutsatser. Men finns den registrerad så kan den vid kommande grävningar i grannskapet kanske bidra till klarläggandet av nya fynd. Utöver de nedan relaterade undersökningarna har under årens lopp ett flertal sådana rent rutinmässiga registreringar av fynd från det gamla Söderköping gjorts.

KAVELBROGATOR I SKÖNBERGAGATAN

Vid schaktningsarbeten i Skönbergagatan i närheten av Hagatorget påträffades 1948 en del lämningar av kavelbrogator, som äro av intresse därför att de visa att den medeltida staden eller i varje fall dess gatunät haft förgreningar i detta område.

Grävningens arbetena utfördes med grävskopa, varför skador

Totalbild av det 1948 undersökta området i Skönbergagatan. I schaktets botten synas timmer utgörande rester av gatu-
beläggningar av trä.

Foto: Norrköpings Tidningar.

icke kunda undvikas och dessutom hade timren redan tidigare skadats genom nedlagda avloppsrör o. d. Trots detta lät sig vissa delar av de påträffade konstruktionerna ganska väl bestämmas.

På ett djup av omkr. 175 cm under den nuvarande gatunivån påträffades sålunda timmer som synas härröra från två kavelbrogator, av vilka den ena möjligen haft dubbel bredd. Gatorna synas ha gått i vinkel mot varandra. Den ena har haft samma sträckning som Skönbergagatan men med en stark förskjutning av vägbanan mot norr. Den var mycket

skadad men hade ursprungligen haft den för dessa trågator vanliga konstruktionen, med syllar i kanterna och mellan dessa kavlar som lägo i urfalsningar i syllarna. Under denna gata kunde en risbädd iakttagas och vidare hade förstärkningar och härningar av rundtimmer lagts intill och under syllarna. Söder om och parallellt med den här beskrivna konstruktionen låg ytterligare en syll. Den kan ha varit den yttre syllen till en dubbel broläggning. Med säkerhet kunde detta icke avgöras, då förbindande kavlar saknades. En sak som talar för att så kunnat vara fallet är dock att den sist nämnda syllen på ett naturligt slätt anknöt till resterna av

Hörn av kavelbrogata i Skönbergagatan. På bilden synas bitar av tre kavlar liggande i syllen.

Foto: Norrköpings Tidningar.

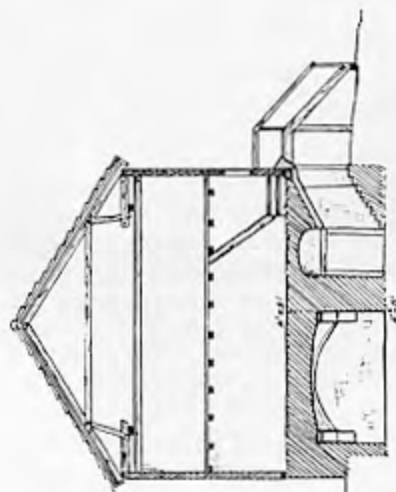
en tvärgående gata, liksom den av den här beskrivna typen. Intill denna senare gata fanns en konstruktion som synes ha varit ett hörn av en syltram till en byggnad av samma slag som påträffades vid grävning av grunden till Östergötlands Enskilda Banks byggnad vid Storgatan.¹⁾

Under dessa timmerkonstruktioner fanns på flera ställen spår av en stenlagd gata, bestående av större, intill 0,5 m. långa, mestadels flata stenar. Denna som iakttagits av Erik Lundberg på flera platser i staden i samband med grävningarna för vattenledning 1925—26 förmodas av honom härröra från 1200-talets slut. Det är ytterligt vanskligt att försöka en datering av kavelbrogatorna men mycket tyder på att de skulle kunna härröra från 1300-talet. Härför talar bl. a. lagerföljden med fyra tydligt urskiljbara brandlager, av vilka det närmast timret möjligen skulle, enligt Lundbergs datering, kunna svara mot en brand 1393.

¹⁾ Erik Lundberg: Topografiska stadsundersökningar. I, Söderköping. Sthlm 1928.

KV. GILLET 2

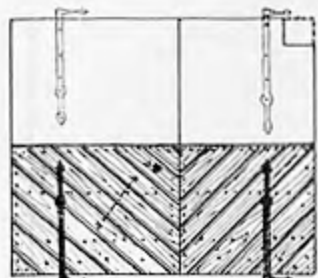
När HSB uppförde sin nybyggnad på tomten Gillet nr 2 fick den gamla s. k. Engströmska gården skatta åt förgängelsen. Därmed skrevs det sista bladet i gårdens historia. En historik över dess ägare, framför allt handlanden och rådmannen J. Billsten samt konsul E. Å. Engström, vilka båda spelade en betydande roll i stadens ekonomiska liv, har Sigurd Erixon lämnat. Här skall endast nämnas att Östergötlands Museum i samband med rivningen utförde en omfattande uppmätning och beskrivning av gårdens byggnader. Gården hade ännu kvar mycket av det som var utmärkande för Karl Johanstidens arkitektur och i sin relativa storslagenhet var den säkerligen också ett exempel på den optimism som kännetecknade stadens affärsmän i samband med Göta kanals tillkomst. På gården låg huvudbyggnaden med fasad mot Rådhusstorget. Den hade från början inrymt affär och kontor i bottenvåningen och en större bostadvåning i andra våningsplanet, vars salong, förmak och övriga rum beträffande inredningen säkerligen varit präglade av de båda ovan nämnda ägarnas burgenhet och sociala ställning. I övrigt fanns på

SKALA 1:100

SEKTION A-B.

från den föregående
1907.

SK 1:10

DUBBELVÄRRE SJUNT ÄNDRING AV BRÄDORINDEL (2-5)

SK 1:2.

NYCKELÅS (6)

SK 1:2.

Sektion och detaljer av spannmålsmagasin på Engströmska gården. Uppmätning av förf. 1951

Rester av raserad källare (?) på tomten Gillet 2.
Foto: E. Nicklasson.

gården stallänga och magasinsbyggnader. Av dessa var särskilt ett spannmålmagasin (mot Vintervadsgatan) av intresse. Det låg över en synnerligen väl murad källare med tre rum, två täckta av tunnvalv och ett av kryssvalv. Åtskilligt tyder på att källaren kan ha stått kvar från en äldre bebyggelse på området. Överbyggnaden var uppförd i fackverksteknik av timmer med tegel i rektangulära fält. Vid grävningen för grunden till nybyggnaden påträffades ytterligare murrester, dels i tomtens mitt, antagligen av en raserad källare, och dels vid gränsen mot Rådhusorget.

I övrigt laktogs under schaktningsarbetet i de djupare delarna av det genomsnittligt omkr. 1,5 m. tjocka kulturlagret timmerrester som dock icke, mer än i ett fall, kunde hänföras till sammanhängande och bestämbara konstruktioner. Undantaget utgjordes av en ovanligt väl bevarad kavelbrogata som kunde friläggas på ett relativt stort område och som kunde följas i större delen av sin sträckning. Gatan följde nära nog exakt gränsen mellan tomterna 1 och 2 inom kvarteret Gillet och sträckte sig alltså från Vintervadsgatan

mot Lillån och sannolikt mot ett där befintligt brolägg. Gatan var av samma konstruktion som de ovan beskrivna kavelbrogatorna i Skönbergagatan. Att den varit av stor betydelse och att den använts under lång tid framgick av att den hade dubbla kavelbeläggningar med en mittsyll och två sidosyillar samt av att den reparerats och påbyggt så att den delvis bestod av inte mindre än tre likadana skikt liggande ovanpå varandra.

I detta sammanhang kan nämnas att vid nedläggning av en brännoljetank vid rådhusets trappa påträffades också rester av en gatubeläggning av trä. Vid schaktningen i Gillet 2 påträffades rester av en liknande beläggning, vilken i fråga om riktningen sammanföll med den vid Rådhuset. Fragmen-

Den frilagda delen av kavelbrogatan på tomten Gillet 2. Schaktkanten t. v. markerar i stort sett gränsen mot tomten nr 1. De under schaktväggen löpande långa stockarna ange tydligen en utfart till gatan från någon anläggning på denna tomt. Den högra halvan av gatan var här förstörd men i bakgrunden skimtar kavlar och den yttre syllen av gatans andra del. Bilden tagen från Vintervadsgatan.

Foto: E. Nicklasson.

ten voro alltför obetydliga för att man med säkerhet skulle kunna avgöra om det här rört sig om en tvärgata till den ovan nämnda dubbelgatan, men det förefaller icke omöjligt att så varit fallet.

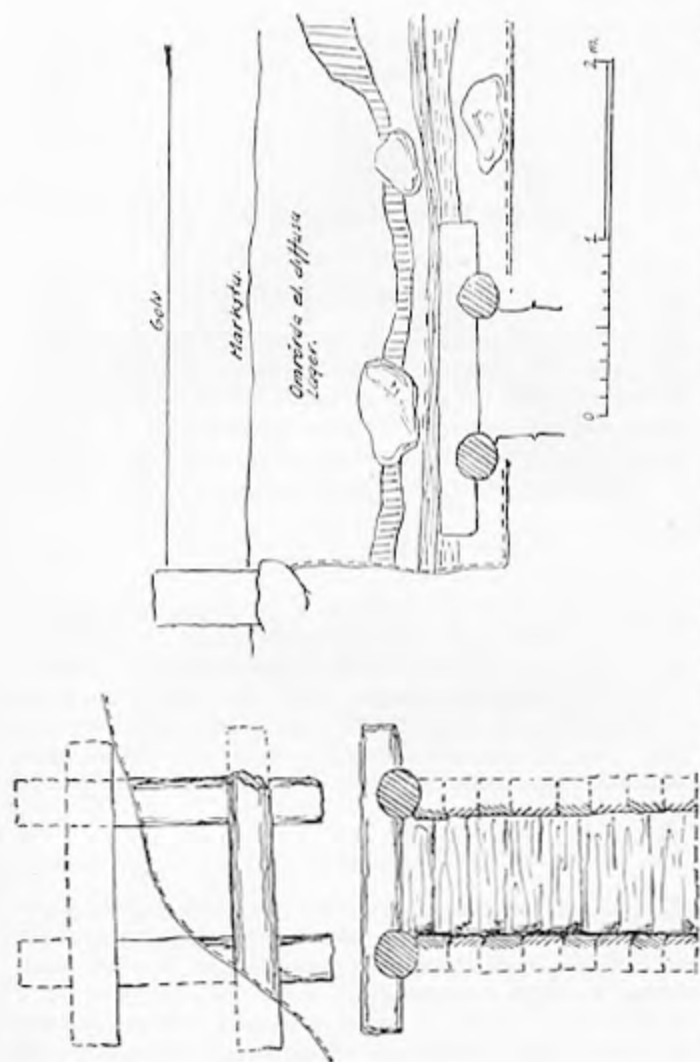
AGATAN 25 (TELEGRAFVERKETS BYGGNAD)

Vid schaktning av grunden till telegrafverkets nybyggnad 1949 påträffades byggnadslämningar av stort intresse. Tyvärr hade vid besiktningen arbetet framskridit så långt att väsentliga delar totalt förstörts. Av bevarade rester i schaktkanterna och av uppgifter som lämnades av de med grävningsarbetet sysselsatta kunde dock fastställas att en gata av trä, enligt samma meddelare, väl bevarad och byggd av kraftigt timmer, löpt tvärs genom grunden och vinkelrätt mot ån.

Under Agatan genombröts en c:a 1,2 m. bred mur, som syntes löpa parallellt med ån. Den var av gråsten och, upp till, av tegel samt vilade på en rustbädd av grova ekplankor som i sin tur lågo på i jorden nedslagna pålar. Muren kunde friläggas på en sträcka av endast någon meter, varför någon uppfattning icke kunde erhållas om den byggnadskonstruktion i vilken den ingått.

BRUNN VID BADSTUGRÄNDEN

I samband med utgrävning av ett källarutrymme under huset nr 3 i kvarteret S:t Ilan, påträffades på ett djup av c:a 1 m. under den nuvarande markytan ett brädsnitt som sträckte sig över hela grunden. I brädsnittet fanns öppningen till en brunn av timmer. Endast det övre stocklagret var synligt. Brunnens konstruktion framgår av teckning. Den utgjordes av runda stockar, lagda i varv på varandra och med halvcirkelformiga urtagningar för inpassning i de underliggande stockarna. Brunnar av denna typ ha ofta påträffats i våra gamla städer och de ha säkerligen medeltida anor. Brunnen vid Badstugränden, som med all sannolikhet anlagts under medeltiden, mätte ett djup av i det närmaste 2 m. och det märkliga var att den ända upp till randen var fylld med vatten.

Brunn vid Bastugård (kv. S:t Ilan 1). Försök till rekonstruktion (plan och sektion). Efter uppmätning av förf. 1947.